

AUŠRA MARTIŠIŪTĖ-LINARTIENĖ

Jūros vaizdinys Mikalojaus Konstantino Čiurlionio ir Vydūno pasaulio sutvėrimo meninėje programoje

<https://doi.org/10.51554/Coll.21.46.04>

Anotacija: Tyrimą inspiravo amžininkų ir vėlesnių tyrinėtojų pačiais bendriausiais bruožais aptarta Mikalojaus Konstantino Čiurlionio (1875–1911) ir Vydūno (Vilhelmo Storostos, 1868–1953) meninių pasaulių giminytė. Dėmesį sutelkus į konkrečius Čiurlionio ir Vydūno kūrinis, straipsnyje sukonkretinami meninės programos ypatumai ir jų raiška jūros vaizdinyje (Čiurlionio poema proza „Jūra“, simfoninė poema „Jūra“, paveikslai „Jūros sonata“, „Andante“ ir kt., Vydūno „Jūrų varpai“ ir kt.), legendos apie Jūratę ir Kastytį interpretacijoje (Čiurlionių opera „Jūratė“, Čiurlionio laišakai operos tema, Vydūno libretas operai „Jūraitė“). Dėmesys sutelkiamas į Čiurlionio laiškuose, Vydūno librete išryškėjusius pokyčius interpretuojant žmogaus ir deivės meilę, dievų reakciją į ją, aliuzijų į mito kaitą nuo „prikaltojo“ iki išlaisvintojo Prometėjo. Lyginamajam tyrimui pasirinkta Čiurlionio žodžio kūryba, laišakai, muzikos, dailės kūriniai, Vydūno dramos, tekstai apie Čiurlionio kūrybą.

Raktažodžiai: Mikalojus Konstantinas Čiurlionis, Vydūnas, vizija, jūros vaizdinys, Prometėjo mitas.

Straipsnio tikslas – sukonkretinti Čiurlionio ir Vydūno kūrybos sąsajas – radosi iš amžininkų ir vėlesnių tyrinėtojų pastebėjimų apie kūrėjų meninių pasaulių giminytę (Stasys Šalkauskis), menų sintezės siekį (Stasys Yla), priklausymą tai pačiai sąmoningumo struktūrai (Vytautas Kavolis), meninės programos panašumą (Nida Gaidauskienė), Vydūno dėmesį Čiurlionio kūrybai (Vaclovas Bagdonavičius)¹.

1 Stasys Šalkauskis, *Sur les confins de deux mondes: essai synthétique sur le problème de la civilisation nationale en Lituanie*, Genève: Atar, 1919; Stasys Šalkauskis, *Raštai*, t. 4, Vilnius: Mintis, 1991; Stasys Yla, *M. K. Čiurlionis: kūrėjas ir žmogus*, Chicago: Amerikos lietuvių bibliotekos leidykla, 1984; Vytautas Kavolis, *Žmogus istorijoje*, Vilnius: Vaga, 1994; Vytautas Kavolis, *Asmuo ir idėjos*, sudarytojai Rita Kavolienė, Darius Kuolys, Vilnius: Baltos lankos, 2000; Vaclovas Bagdonavičius, „Vydūnas ir Vilnius“, *Voruta*, 2016 06 25, Nr. 6 (824); Vaclovas

Bendresnio pobūdžio išvalgos paskatino atidžiau pažvelgti į konkrečius Čiurlionio ir Vydūno kūrybinius.

Tyrime keliami hipotezė, kad Čiurlionio ir Vydūno kūrybos sąsajas lėmė bendrosios to laikotarpio idėjos, paveldėtos iš Romantizmo ir ryškėjusios to meto modernizmo srovėse. Rasa Andriušytė-Žukienė, tyrinėjusi Čiurlionio dailę simbolizmo ir modernizmo aspektais, priėjo prie išvados, kad Čiurlionį su neoromantinės pakraipos simbolizmu sieja „panašios dvasinės nuostatos, simbolių reikšmė, motyvai, temos, domėjimosi objektai“; o Vydūną Regimantas Tamošaitis laiko gnostinio simbolizmo reprezentantu².

Atskirais kūrybinių raiškos elementais abiejų kūryba susisieja su įvairiomis modernizmo kryptimis: su abstrakcionizmu – Čiurlionio „kompozicinė struktūrinė kai kurių paveikslų sandara, motyvų abstrahavimas, meninės išraiškos elementų sureikšminimas“; jo kūryboje esama elementų, leidžiančių dailės kūrybą sieti ir su kitomis, vėliau atsiradusiomis modernizmo srovėmis: futurizmu (paveikslų vaizdų simultaniškumas, judėjimo vaizdavimas)³, siurrelizmu (realybės perkūrimo būdai)⁴. Priinama prie išvados, kad Čiurlionis „intuityviai priartėjo prie modernizmo epochos slenksčio, tačiau jo neperžengė ir liko vienu įdomiausių ir savičiausių Rytų Europos simbolizmo menininkų“⁵.

Vydūno dramose atpažįstama Romantizmo paradigma, kuri, pasak Tamošaičio, „atspindi bendresnius moderniosios epistemos požymius, o ne romantizmo estetinę programą“⁶, neoromantizmo⁷, ekspresionizmo⁸ idėjos ir raiškos elemen-

Bagdonavičius, „M. K. Čiurlionis Vydūno interpretacijos prizmėje“; *Humanistika*, 2001, Nr. 2, p. 96; Vaclovas Bagdonavičius, Aušra Martišiūtė-Linartienė, *Vydūnas*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2018; Nida Gaidauskienė, *Sofija Kymantaitė-Čiurlionienė: modernėjančios savimonės kontūrai*, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2018.

2 Rasa Andriušytė-Žukienė, *M. K. Čiurlionis: tarp simbolizmo ir modernizmo*, Vilnius: Versus aureus, 2004, p. 205–206; Regimantas Tamošaitis, *Kelionė į laiko pradžią: indų idealizmas, Vydūnas, Krėvė*, Vilnius: Pradai, 1998, p. 157.

3 1986 m. Čiurlionio paveikslų reprodukcijos eksponuotos futurizmo parodoje Italijoje, parodos kataloge vėlyvieji paveiksai priskirti prie šio meninio judėjimo pirmtakų. Rasa Andriušytė-Žukienė, *op. cit.*, p. 191, 194, 201, 202.

4 *Ibid.*, p. 205–206.

5 *Ibid.*, p. 14.

6 Regimantas Tamošaitis, *op. cit.*, p. 287.

7 Vigmantas Butkus, *Neoromantinė baltų drama*, Šiauliai: Šiaulių pedagoginis institutas, 1991; Aušra Jurgutienė, *Naujasis romantizmas – iš pasilgimo*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998.

8 Vaclovas Bagdonavičius, Aušra Martišiūtė-Linartienė, *Vydūnas: monografija*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2018, p. 549–550, 647–672.

tai. Vis dėlto Vydūno kūriniai neperžengia grynojo ekspresionizmo slenksčio. Jo dramose visi elementai yra susieti „su teosofinio mito kodu“, kurio šerdį sudaro evoliucijos teorija, atverianti pozityvaus žvilgsnio į civilizaciją galimybę, – pasaulis įsivaizduojamas kaip „savižinos procesas, sąmonės vystymasis ir kilimas aukštyne“⁹.

Sąsajas lėmė ir kūrėjų ryšys, pirmiausia užsimezges per Vydūno *Probočių šešėlius* (1900–1908), išskirtinį to meto kūrinį, – pasak Vinco Mykolaičio-Putino, Vydūnas anuomet „iššyk ne tik atsistojo pirmosiose mūsų literatūros eilėse, bet ir davė kažką visai nauja, kas ilgiems metams pralenkė tiek turiniu, tiek forma visą lietuvių literatūrą“¹⁰. Trilogija Sofijos Čiurlionienės-Kymantaitės ir Čiurlionio akiratyje buvo nuo 1908 m. pradžios – tai liudija Kymantaitės tekstai spaudoje¹¹, Čiurlionio laišakai apie Vydūno *Probočių šešėlių* spektaklį Peterburge¹², knyga *Lietuvoje* (1910), Čiurlionienės-Kymantaitės paskaita apie šią trilogiją¹³, skaityta praėjus keletui mėnesių po Čiurlionio mirties, bendravimas su Vydūnu¹⁴. Taip pat ir Vydūno dėmesys Čiurlionio kūrybai¹⁵. Jis vienas pirmųjų išvelgė Čiurlionio paveikslų vertę – antroje lietuvių dailės parodoje¹⁶ Vydūnas ilgam sustoja prie Čiurlionio: „Č. vaizdai įžymūs. [...] net sužadino

9 Regimantas Tamošaitis, *op. cit.*, p. 287, 284.

10 Vincas Mykolaitis-Putinas, *Naujoji lietuvių literatūra*, t. 2, Kaunas: Humanitarinių mokslų fakultetas, 1936, p. 72.

11 Sofija Kymantaitė, „Vydūno ‚Probočių šešėliai‘“, *Viltis*, 1908 04 27 (1908 05 10), Nr. 48 (83), p. 3; S. K. [Sofija Kymantaitė], „Į rašytojus“ „Dainos“ konkursas ir istorijos drama“, *Viltis*, 1908 05 14 (1908 05 27), Nr. 55 (90), p. 1.

12 Laiškai rašyti 1908 10 11, 1908 10 17, 1908 11 09, in: Mikalojus Konstantinas Čiurlionis, *Laiškai Sofijai*, sudarė ir parengė Vytautas Landsbergis, Vilnius: Baltos lankos, 2011, p. 112, 126, 209. Toliau cituojant iš leidinio skliausteliuose nurodoma santrumpa L ir puslapio numeris.

13 Sofija Čiurlionienė-Kymantaitė, „Vydūno ‚Probočių šešėlius‘ beskaitant“, *Aušrinė*, 1911, Nr. 5, p. 16.

14 Danutė Čiurlionytė-Zubovienė, *Patekėjo saulė: Atsiminimai apie Motiną*, Kaunas: Spindulys, 1996, p. 113–118.

15 Vydūnas Tilžiškis, „Iš kelionės“, *Vilniaus žinios*, 1908 08 22 (1908 09 04), Nr. 187 (1025), p. 3; Vds. [Vydūnas], „Keli lietuviai dailininkai“, *Jaunimas*, 1911, birželio nr., p. 11; Vds. [Vydūnas], „M. K. Čiurlionis – tautiškas menininkas“, *Lietuvos aidas*, 1939 04 01, p. 17.

16 Paroda atidaryta Vilniuje 1908 02 28 (1908 03 12) Jono Vileišio bute Zavadskajos g. (dabar Pylimo g.) Nr. 8. 1908 05 09 (1908 05 23) įvyko iš Vilniaus perkeltos parodos atidarymas Kaune. Vydūnas aplankė parodą ir Vilniuje, ir Kaune. Parodoje matė Čiurlionio „Pavasario“ ir „Saulės“ sonatas, „Žvaigždyną“ („Zodiaką“), triptikus „Raigardą“, „Mano kelią“, ciklą „Žiema“ ir „Mintį“, „Mišką“, „Naktį“, „Liūdesį“, „Garsą“ (dab. pavad. „Žinia“), „Ilgesį“, „Bičiulystę“, „Praeitį“, „Tylą“, „Pareigą“, „Maldą“, „Žaliąjį laivą“.

aukštai sklaidančias svajones. Todėl jau reikia čia sustoti ir į vaizdus geriausiai pasižiūrėti.¹⁷ Įžvalgomis apie Čiurlionio dailę Vydūnas dalijosi laiškuose, su juo kūryba siekė supažindinti vokiečių menotyrininkus¹⁸, skaitytojus¹⁹.

Siekiant susiaurinti kūrybos sąsajų paieškos lauką, kuris apima literatūros, dailės, muzikos, teatro sritis, šiame tyrime bus aptariami Čiurlionio ir Vydūno meninės pasaulėjautos bendrieji bruožai, analizuojama meninės programos raiška per jūros vaizdinį ir lyginant legendos apie Jūratę ir Kastytį interpretacijos – Čiurlionio, Kymantaitės (1908), Vydūno (1920–1934), taip pat bus pasitelktas kontekstas: Liudviko Adomo Jucevičiaus 1836 m.²⁰ lenkų enciklopedijoje išspausdintas padavimas apie Šventosios žvejį Kastytį, o 1842 m. – legenda „Baltijos jūros valdovė“²¹, Aleksandro Fromo-Gužučio (1822–1900) drama *Jūratė marių karalienė*²², 1920 m. Maironio²³ paskelbta baladė „Jūratė ir Kastytis“²⁴. Lyginamajam tyrimui pasirinkta, pirmiausia, Čiurlionio žodžio

17 Vydūnas Tilžiškis, „Iš kelionės“, *Vilniaus žinios*, 1908 08 22 (1908 09 04), Nr. 187 (1025), p. 3.

18 Vokietijos universiteto profesorius, meno istorikui „visa eilę lakštelių (atviručių) su Čiurlionies vaizdais parodžiau, [jis] manė čia daug protavimo. Aš kitos nuomonės“; cituojama iš: 1936 05 15 Vydūno laiškas Monikai Lapinskaitei-Bitlieriuvienei, parengė Vaclovas Bagdonavičius ir Joana Daunienė, *Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų darbai: Literatūra*, t. XII (1), Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1970, p. 128.

19 Mikalojaus Konstantino Čiurlionio paveikslų „Rex“ ir „Karalių pasaka“ reprodukcijomis Vydūnas užbaigia vaizdinį iliustracijų pasakojimą vokiečių kalba parašytoje knygoje *Septyni šimtmečiai vokiečių ir lietuvių santykių* (1932).

20 Pirmą kartą legenda paminėta Jono Šliūpo knygoje *Lietuviškieji raštai ir raštininkai* – Andrius Višteliauskas 1884 m. yra išsakęs ketinimą paskelbti giesmelę „apie Kastytį ir Jūraitę, kurią surasčiau iš padavimų lietuviškos gentės, nėkur dar nespausdintą“; in: Jonas Šliūpas, *Lietuviškieji raštai ir raštininkai: razslizška peržvalga parengta Lietuvos mylėtojo*, Tilžė, 1890, p. 157.

21 Liudvikas Adomas Jucevičius. *Raštai*, vertė Dominykas Urbas, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1959, p. 80–81, 433. 1903 m. legenda iš lenkų kalbos išversta į lietuvių kalbą – Liudvikas Jucevyčia, „Jurata“, vertė N, *Naujienos*, Tilžė, 1903, Nr. 4–5, p. 109–111.

22 Aleksandro Fromo-Gužučio *Jūratė marių karalienė* parašyta spaudos draudimo laikais, tačiau išspausdinta tik 1955 m., tad šis tekstas laikytinas bendros vaizduotės liudytoju, perėmusiu ir interpretavusiu legendą, tačiau iki publikavimo negalėjusiu veikti kitų kūrėjų vaizduotės.

23 Maironis, *Pavasario balsai*, Kaunas: Švento Kazimiero draugija, 1920.

24 Legenda žadino ir vėlesnių kūrėjų vaizduotę: Juozas Gruodis parašė muziką baletui „Jūratė ir Kastytis“ (1933), sukurtam pagal Maironio baladę, Kostas Ostrauskas – postmodernistinę interpretaciją „Jūratė ir Kastytis“ (1976), pagal Rimvydo Stankevičiaus libretą ir Roko Radzevičiaus muziką sukurta roko opera „Jūratė ir Kastytis“ (2002, atnaujinta 2016), pagal Dainos Čepauskaitės dramą sukurta lėlių teatro spektaklis vaikams „Jūratė ir Kastytis“ (2008) ir suaugusiems – „Jūratė ir KasTautas“ (2011).

kūryba, laiškai, tačiau neapeita ir muzika, dailės kūriniai²⁵, Vydūno dramos, Čiurlionio kūrybos vertinimai.

Lyginant legendos interpretacijas, bus ieškoma atsakymo į klausimą, kodėl Čiurlionis ir Vydūnas keičia legendos atomazgą (pirmosiose Jucevičiaus, Fro-mo-Gužučio versijose dievų bausmė susijusi su Prometėjo mitu – Kastytis vaiz-duojamas prikaustytas prie uolos), taip pat bus aiškinamasi, ką pakitęs Čiurlio-nio ir Vydūno santykis su Prometėjo mitu, ypač svarbiu amžininkams²⁶, liudija apie menininkų pasaulėjautą.

Pasaulio tvėrimas: Čiurlionio ir Vydūno kūrybos programos atramos

„Čiurlionis buvo regėtojas“²⁷, – esminį jo ir savo paties bendrumo bruožą – vizionieriškumą – pastebi Vydūnas. Vydūno slapyvardžio šaknis *Vyd-* taip pat reiškia išvydusįjį, regintįjį. Čiurlionis vaizduotėje iškylančius vaizdinius perkelia į paveikslą: „Tapau sonatą – eskizuose jau viskas apmesta [...] labai noriu ją baigti kuo greičiausiai, nes jau antra pradeda man rodytis akyse“ (L, 112)²⁸. Vydūnas, dramose vartojantis sąvoką „regesių (lot. *visio*) vaidinys“²⁹, savo kūrybą taip pat kildina iš regėjimų – „seniai man būdavo sakoma, kad aš reiškiašis dažniau iš regėjimo kaip iš protavimo“³⁰, „kadangi iš prigimties nesu vien stebėtojas, bet ir

25 Čiurlionio paveiksai gerai žinomi, tačiau prireikus rekomenduojama naudotis prieiga inter-nete: www.ciurlionis.eu/lt/tapyba

26 Prometėjizmas, svarbus XX a. pradžios kūrėjams, tyrinėtas įvairiakalbėje Vilniaus literatūro-je, Jono Biliūno prozoje (Mindaugas Kvietkauskas, *Vilniaus literatūrų kontrapunktai: Anksty-vasis modernizmas, 1904–1915*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2007; Mindau-gas Kvietkauskas, „Prometėjiškoji pasaulėvoka Jono Biliūno prozoje“, *Metai*, 2005, Nr. 12, p. 80–93), Jurgio Baltrušaičio poezijoje (Ugnius Keturakis, *Prometėjizmas Jurgio Baltrušaičio ir Giovanni'o Papini'o kūryboje*: daktaro disertacija, Kaunas, Vytauto Didžiojo universitetas, 2010), Vinco Krėvės kūryboje (Regimantas Tamošaitis, *Kelionė į laiko pradžią: indų idealiz-mas, Vydūnas, Krėvė*) ir kt.

27 *Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų darbai: Literatūra*, t. XII (1), Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1970, p. 128.

28 1908 m. Druskininkuose Čiurlionis nutapė „Žalčio“ ir „Vasaros“ sonatas.

29 Vydūnas, *Raštai*, t. 3, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2019, p. 210.

30 Vydūnas, *Sąmonė*, Vilnius: Vaga, 2013, p. 48.

reiškėjas–veikėjas, visi mano regesiai linksta pasidaryti veiksmiais. Todėl, turbūt, greičiau kuriu vaidinius“³¹.

Čiurlionis ir Vydūnas kūrė savitą meninį pasaulį – tokiame menininko užmojyje užimti Didžiojo Kūrėjo vietą slypi prometėjiškumo ištakos³². Vytautas Landsbergis paveikslų ciklą „Pasaulio sutvėrimas“ (1905–1906) vertina kaip Čiurlionio „estetinį manifestą, ne žodžiais, bet simboliu išreikštą programą“³³. Visa Čiurlionio kūryba traktuojama kaip „Pasaulio sutvėrimo“ ciklo „tęsinys, individualaus meno pasaulio tvėrimas iš supančio objektyvaus pasaulio formų ir spalvų, [...] dailininko kūrybos visuma paryškina ir šio ciklo prasmę“³⁴. Simfoninės poemos „Pasaulio sutvėrimas“ (1907) klavyro rankraštį 2015 m. instrumentavęs ir simfoniniam orkestrui parengęs kompozitorius Arvydas Malcas pastebi, kad abiejų Čiurlionio kūrinių tuo pačiu „Pasaulio sutvėrimo“ pavadinimu „atspirties taškas buvo tas pats – nelyginant kelionė nuo tamsios beformės masės link šviesos, kūrybos, amžinybės ir dvasios triumfo“³⁵.

Vydūnas pasaulio radimosi pradžią vaizduoja trilogijoje *Amžina ugnis* (1902–1913). Prologo ir epilogo „regėjimai“, pasak Vydūno, „parodo, kuriuo žvilgiu sutvėriau „Amžiną ugnį“. [...] Man visas pasaulis, visas gyvenimas išrodo simboliu didžiosios gyvybės, iš kurios jis kyla. Pavieniai žmonės, pavienės tautos net amžiai yra mano akyse ypatingi didžiojo slėpinio reiškiniai“³⁶. Šį komentarą Aušra Jurgutienė yra pavadinusi bendru neoromantikų kūrybos siekiu: simbolizmas jiems – „būties metafizinę esmę išreiškiantis stilius“³⁷.

31 Vydūnas, „Mano kūrimo vyksmas“, *Žemaičiai: žemaičių rašytojų prozos ir poezijos antologija*, Kaunas: Sakalas, 1938, p. 23.

32 Antanas Maceina, į lietuvių kultūrologinę tradiciją įvedęs prometėjiškumo terminą, juo nusakė modernaus žmogaus tragediją, kylančią dėl išlaisvinto kūrybiškumo. Šiam straipsniui aktualiojo įžvalga apie žmogaus ambicijas dalyvauti pasaulio kūrime („Prometėjiška kultūros tragedija“, 1932), in: Antanas Maceina, *Raštai*, t. 2, Vilnius: Mintis, 1992, p. 71–79.

33 Vytautas Landsbergis, *Visas Čiurlionis*, Vilnius: Versus Aureus, p. 168.

34 *Ibid.*, p. 169.

35 „M. K. Čiurlionio „Pasaulio sutvėrimas“ ir kiti Arvydo Malcio kūrybiniai projektai“, Lietuvos muzikos informacijos centras, 2015 m. gruodžio 1 d., prieiga internete: <https://www.mic.lt/lt/ivykiai/2015/12/01/m-k-ciurlionio-pasaulio-sutverimas-ir-kiti-arvydo/> [žiūrėta 2021 06 08].

36 Vydūnas, *Raštai*, t. 2, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2019, p. 534.

37 Aušra Jurgutienė, *op. cit.*, p. 295.

Čiurlionio ir Vydūno savitas pasaulis tveriamas, Kavolio žodžiais, siekiant kosminės aprėpties³⁸, kūrinuose atskleidžiamas pasaulio visumos vaizdas. Pasak Vydūno, kūrinys „yra visoje visumoje sau dalykas, tarsi jis būtų paties pasaulio kūrėjo naujai kurtas mažas pasaulėlis“³⁹. Ieškojimų tikslas – surasti kuo tikslesnius vaizdinius, pasak Michailo Vorobjovo, skverbtis „į vis gilesnius visatos sluoksnius, į vis tikresnes tikroves: *a realibus ad realiora*“⁴⁰.

Siekiant išreikšti pasaulio visumos vaizdą, Čiurlionio „Psalmėje“ (po 1906 m.) pasakotojo–keliautojo žvilgsnis aprėpia ilgiausią procesiją iš tolo ir iš arti, pastebi, kad žmonės mato skirtingus dalykus: „Gale einantieji kalbėjo: Miške esame, ir stebėtina, kad priekyje einantieji šaukia – laukas, laukas, – upė, upė.“⁴¹ Pasakotojas stebi Viešpaties sukurtą pasaulį, tačiau atrodo, kad šio pasaulio grožis jam nėra pakankamas: „Prieš mane aukščiausi kalnai, plikos uolos, budgnės. Tai gražu. Tai be galo gražu. Bet kelio nežinau, ir baugu man.“⁴²

Kelionė tęsiama paveiksluose kuriant jau savąjį pasaulį: „o aš sau keliauju tolimais horizontais savo išsvajotojo pasaulio, kuris gal ir dyvinas kiek yra [dziwaczny], bet gera man jame“ (L, 123)⁴³. Tas išsvajotas pasaulis, kaip Čiurlionis rašė laiške broliui Povilui dar 1905 m., buvo tvėrimas „ne mūsų [pasaulio] pagal Bibliją, o kažkokio kito pasaulio – fantastinio“⁴⁴. To pasaulio idealas – meninė tikrovė, kurioje nėra „jokio žemiško daikto“: „plauksime tuo pačiu laivu toli toli, kur jau nebėra horizonto nei jokio žemiško daikto, tik didelė šviesa ir tylą begalinę“ (L, 127). Čiurlionis rašo apie „sumanymą jį [pasaulio sutvėrimo ciklą – *AML*] tapyti visą gyvenimą, žinoma, kiek toliau turėsiu naujų minčių“⁴⁵, – nors ir gavę skirtingus pavadinimus, paveikslai traktuotini kaip Čiurlionio sukurtos pasaulio visumos dalys⁴⁶.

38 Vytautas Kavolis, *Asmuo ir idėjos*, p. 471.

39 Vydūnas, *Raštai*, t. 3, Vilnius: Mintis, 1992, p. 196–197.

40 Nuo realios tikrovės prie realesnės (lot.) – rusų simbolizmo teoretiko Viačeslavo Ivanovo iškeltas šūkis. Cituojama iš: Michailas Vorobjovas, *M. K. Čiurlionis. Lietuvių tapytojas ir muzikas*, iš vokiečių k. vertė Giedrė Sodeikienė, Vilnius: Aidai, 2012, p. 65.

41 Mikalojus Konstantinas Čiurlionis, *Žodžio kūryba*, parengė Vytautas Landsbergis, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1997, p. 53.

42 *Ibid.*

43 1908 06 21 Mikalojaus Konstantino Čiurlionio laiškas Sofijai Kymantaitei iš Druskininkų.

44 Mikalojus Konstantinas Čiurlionis, *Apie muziką ir dailę*, sudarė Valerija Čiurlionytė-Karužienė, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1960, p. 178.

45 *Ibid.*

46 Čiurlionio meninio pasaulio visumos pajauta paskatino režisierę Kristiną Buožytę ir kūrybinį prodiuserį Vitalijų Žuką imtis 60 paveikslų interpretacijos trimatėje erdvėje. „Angelų takais“

Vydūnas savo sukurtą pasaulį, kaip visetą, taip pat parodo iš dviejų žiūros pozicijų. Žvilgsnis iš toli aprėpia plačią abstraktaus vaizdo erdvę (pasak Mykolaičio-Putino, „Vydūnas yra vienas iš abstrakčiausių rašytojų dvidešimtojo amžiaus literatūroje“⁴⁷). Prologo ir epilogo vizijų apgaubtoje dramoje kuriamas iš arti matomas vaizdas – *Probočių šešėliuose* žmogaus dvasinio tobulėjimo idėją išreiškia konkretesni kovų su kryžiuočiais, baudžiamos vaizdai, o tautinio atgimimo laikų veikėjai turi realius prototipus. Tokia raiška yra būdinga trilogijai *Amžina ugnis*, misterijai *Jūrų varpai*, tragedijai *Pasaulio gaisras*. Abstrakcijos ir realybės vaizdinių derinimą Čiurlionio paveiksluose Andriušytė-Žukienė yra pavadinusi meninės sandaros dvilypumu: kūrinių „mintis dažniausiai yra simbolistinė, vaizdo struktūra abstrakti, o smulkesnieji elementai pabrėžtinai konkretūs“⁴⁸. Tai abiemis kūrėjams būdingas kūrinių kompozicijos principas.

Dar vienas dėmuo, siejantis Čiurlionio ir Vydūno meninę programą, – vaizduojamo pasaulio harmonija, kilimo aukštyn kryptis. Ši nuostata atliepė ir Kymantaitės meno sampratą. Apibendrindama *Probočių šešėlius*, ji pabrėžia Vydūno kūrinių poveikį skaitytojui: „Kaip ramu ir gera skaityti: nestumia tavęs niekas žemyn, tik kelia į aukštį ir kilti ragina./ Įkvėpimo veikalas.“⁴⁹

Vydūnas, antrojoje lietuvių dailės parodoje išskyręs Čiurlionio paveikslą „Garsas“ (dabartinis pavadinimas „Žinia“), atpažįsta ir jam pačiam artimą kūrybos paskirties supratimą – sužadinti žmogaus dvasios kilimą, giedrumą: „Čia galima žiūrėti be sustojimo. Nepasijusi prislėgtas, skaudžiamas, bet bus tau, lyg girdi aušros sušvitimą, saulės užtekėjimą arba lyg regi jūrų amžinąjį griausmą.“⁵⁰ Atkreipęs dėmesį į Čiurlionio išgautą vaizdo-garso įspūdį, Vydūnas apibendrina – paveikslas „ne tiek šviečia, kiek skamba“⁵¹. Būdingą žodžio-garso-vaizdo „persiliejamą“ pastebi ir Šalkauskis – kaip ir Čiurlioniui, „Vydūnui labai svarbi žodžių garsinė ir vaizdinė išraiška“⁵².

(2018) – trumpametražis 360 laipsnių virtualios realybės filmas 2018 m. buvo pristatytas 75-ojo Venecijos kino festivalio „Biennale college cinema – Virtual reality“ konkursinėje programoje, 2019 m. Jungtinėje Karalystėje pelnė apdovanojimą „Lumen Prize for Art and Technology“ už meno ir technologijų laimėjimus, 2020 m. – „Sidabrinės gerdvės“ nominaciją už profesinę meistystę.

47 Vincas Mykolaitis-Putinas, *Naujoji lietuvių literatūra*, t. 2, p. 72.

48 Rasa Andriušytė-Žukienė, M. K. Čiurlionis: tarp simbolizmo ir modernizmo, p. 190.

49 Sofija Kymantaitė, „Vydūno „Probočių šešėliai““, *Viltis*, 1908 04 27 (1908 05 10), Nr. 48 (83), p. 3.

50 Vydūnas Tilžiškis, „Iš kelionės“, *Vilniaus žinios*, 1908, Nr. 188, p. 3.

51 *Ibid.*

52 Stasys Šalkauskis, *Raštai*, t. 4, p. 184.

Čiurlionio ir Vydūno meninio pasaulio vizijose skleidžiasi daugybė tapačių vaizdinių (ugnies, aukuro ir kt.), tačiau vaizduotės „žodyno“ vaizdinių visuma – jau platesnio tyrimo objektas. Turinio ir raiškos ypatingu intensyvumu Čiurlionio ir Vydūno kūryboje išsiskiria jūros vaizdinys, pasitelktas kuriant savojo meno pasaulio visatą.

Jūros vaizdinys – kūrybos galių išraiškos link

Visą kūrinio pasaulį apimanti jūra pirmiausia pasirodo Čiurlionio muzikoje – simfoninėje poemoje „Jūra“ (1907), kurioje raiškiai prabyla „amžinybės balsas“⁵³, kiek vėliau – paveiksluose: „Jūros sonata“ (1908), vadinamoje sonatų ir fugų kūrybos viršūne, „kosminės temos kulminacija“, „Allegro“ (1909) – „didžiųjų ir mažųjų jūros įspūdžių sintezėje“⁵⁴.

Jūros vaizdinį su žmogumi Čiurlionis susieja poemoje proza „Jūra“⁵⁵. Teksto pradžioje jūra didinga:

Galinga jūra. Didį, beribę, neišmatuota. Visas dangus apgaubia savo mėlyne tavo bangas, o tu, didybės pilna, alsuoji tyliai ir ramiai, nes žinai, kad nėra ribų tavo galiai, tavo didybei, tavo būtis begalinė. Didį, galinga, puiki jūra!⁵⁶

Tačiau jūra susiduria su antagonistu vėju – „menkysta“, „trumpalaikė tvermė“, kuris kaip „niekingas šakalas bėga be tikslo“, viską pakeliui niokiodamas, naikindamas. Vis dėlto menkysta Vėjas – taip pat galingas – gena bangas, kurios paklūsta jo valiai, dūžta į uolas ir žūva.

Finale matome pasikeitusią jūrą. Pasak Landsbergio, „jūra, patyrusi kančią, – jau nebe ta šaltoji Visatos karalienė, ji artimesnė, reikalinga paguodos,

53 Marcyn Gmys, „Modernistinio menininko mitas M. K. Čiurlionio muzikoje: Pasvarstymai apie simfoninės poemos „Jūra“ partitūrą“, in: *Mikalojus Konstantinas Čiurlionis Vilniuje: mokslinių straipsnių rinkinys*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2016, p. 311–312.

54 Vytautas Landsbergis, *Visas Čiurlionis*, p. 302.

55 Čiurlionio „Jūra“ datuojama 1904–1907 m.. Vytautas Landsbergis teigia: „poema proza galėjo gimti iš ketinimo parašyti simfoninės poemos „Jūra“ programą numatomo koncerto Varšuvoje klausytojams. Tąsyk reiktų datuoti tiesiai 1907 m.“. Vytautas Landsbergis, „M. K. Čiurlionio žodžio kūryba“, cituojama iš: Mikalojus Konstantinas Čiurlionis, *Žodžio kūryba*, p. 10.

56 *Ibid.*, p. 83.

bene sutapusi su pačiu žmogum“⁵⁷. Pasakotojas jaučia jūros galią ir silpnumą, skaitytojas mato žmogų, priblokštą jūros didybės ir guodžiantį jūrą tarsi nuskriausią vaiką. Įvairiapusė žiūra į jūros vaizdinį, jo raiška muzikos, dailės, žodžio kūrinuose vedė prie naujo žanro Čiurlionio kūryboje – operos sumanymo. Kad Čiurlionis ieškojo būdų, kaip į savo meno pasaulį įvesti ir tą pasaulį tveriantį žmogų–kūrėją, matome „Jūros sonatos“ trečioje dalyje „Finale“ – visą paveikslą apimančioje bangoje įrašyti inicialai – MKČ. Tačiau būtent Jūratės ir Kastyčio legenda, šis teatrui skirtas operos kūrinys, atvėrė kur kas didesnes galimybes jūros vaizdiniu išreiškiamą pasaulį susieti su intensyvia meilės jausmo patirtimi, kūryba, išryškinti kūrėjo paveikslą.

Vydūno misterijoje *Jūrų varpai* jūros dievybės veikia žmonių pasaulyje kaip uriančiosios galios („Bangpūtys. Koks džiaugsmas dirbti vėl kūrybos darbą!“; „Putogimė. [...] tarnausiva – kūrybai!“⁵⁸). Bangpūtys kuria pasaulius – Putogimė pripažįsta: „pasiilgau / regėt ir jaust galingą tavo darbą, / kaip tu kuri pasaulius, mylimasis“⁵⁹. Vis dėlto jų kūrybos tikslai skirtingi – Bangpūtys siekia sužadinti žmoguje didybę: „Iškilkit iš menkybės į didybę, / klausydamies, kaip jūros gaudžia! / Ateikit! Jus pasieks jų amžini Varpai.“⁶⁰ Putogimei taip pat svarbu, kad žmogus taptų didis, tačiau ji veikia kita linkme, – ilgainiui jos kūryba virsta pasaulį naikinančia galia, – kyla karas („Putogimė. Žmonių didybė – mano kurta – / virto dulkėmis.“⁶¹).

Destrukcijos apimtam dievų ir žmonių pasauliui reikia ypatingo herojaus, kad būtų atkurta pasaulio harmonija. Tokia heroje misterijoje tampa Vidė. Ji myli ne tik Arvydą, kurį Putogimės grožis apsvaigina, įkalina sapne, bet ir visus žmones. Dėl jų Vidė keliauja į „žmonijos vieškelį“ – Putogimės kūrinį, kviečia visus klausytis jūrų varpų. Deja, apie dvasingumą, sielą, gyvybę kalbančia Vide niekas netiki. Vydūnas kuria aliuziją į Prometėjo mitą⁶², – siekusi išgelbėti pasaulį, ji kenčia

57 *Ibid.*, p. 12.

58 Vydūnas, *Raštai*, t. 2, p. 336, 337.

59 *Ibid.*, p. 355.

60 *Ibid.*

61 *Ibid.*, p. 444.

62 Mito interpretacijoje išryškinamos dvi atomazgos: dėl žmonių pasiaukojusio Prometėjo kančia ir išlaisvintojo Prometėjo – dvasinio prado reiškėjo – triumfas (šią skirtį atspindi George'o Gordono Byrono eilėraštis „Prometėjas“ (1816) ir Percy'io Bysshe'o Shelley'io draminė poema „Išlaisvintasis Prometėjas“ (*Prometheus unbound*, 1821). Šiame kūrinyje, kaip ir Vydūno misterijoje, konfliktas grindžiamas dvasios ir materijos priešprieša: Prometėjas vaizduojamas kaip dvasinio prado teigėjas, Dzeusas atstovauja materialiojo pasaulio dėsniams.

prirakinta prie uolos: „Vidė (*varžos pririšta*) Kokios kankynės! – Motera, / pririšta prie uolos! – Dargi latrų!“⁶³, pro ją abejingai praeina daugybė žmonių. Vidę vėliau paleidžia tie patys „latrai“ (dievų bausmę Vydūnas keičia į sąmoningumo ir dvasingumo stokojančių žmonių agresyvų elgesį), tačiau tai nėra išvadavimas, – ji grįžta į pajūrį surištom rankom, su mirties kauke ant veido. Patyrusi daugybę išbandymų Vidė išgirsta jūrų varpus ir tampa laisva, galinga: „Vidė. Dalyva esmi net – jau pačios amžinybės. / Ir josios galios tampa mano jėgomis.“⁶⁴

Vydūno kuriamoje aliuzijoje į Prometėjo mitą dėl žmonijos gėrio aukojasi ir kenčia moteris, ji išsilaisvina savo dvasios galiomis. Misterijos kulminacijoje Putogimė, sužavėta žmogaus jausmo galios, kalba apie pakitusį pasaulio „bekraštenybės“ vaizdą:

Tikras stebuklas – yra žmogus!
 Meilė yra jo esmė! Tikroji meilė!
 Sužadinta Jūrų varpų skambėjimo,
 ji šviečia per pasaulio tolumus –
 per jūras – per bekraštenybę.⁶⁵

O scenoje sujaudinti žmogaus meilės galios Bangpūtys su Putogime susitaiko ir žengia iš pakrantės „paviršiaus“ į jūros gelmę klausytis amžinybės balso – jūrų varpų. Kaip ir Čiurlionio jūrai, taip ir Vydūno vaizduojamoms jūros dievybėms reikalinga žmogaus pagalba.

1920 m. Vydūnas išspausdina jau 1914 m. vaidinti parengtą misteriją *Jūrų varpai*⁶⁶ ir pradeda rašyti naują kūrinį jūros tema – libretą *Jūraitė*⁶⁷ (veikėjų vardai – Jūraitė ir Skaistytis). Jūros vaizdiniu siekiama atskleisti gamtos pasaulio susitikimą su viršgamtiškuoju: „norėta veikalų atverti dar ir žvilgį į santykius tarp laiko – erdvės srities (jusnių pasaulio) ir tos, kuri yra aukšt jos“ (J, 4).

63 Vydūnas, *Raštai*, t. 2, p. 416.

64 *Ibid.*, p. 464.

65 *Ibid.*, p. 465.

66 „Šis veikalas parašytas 1914 m. Jam vaidinti buvo paskirta 2 rugpjūties diena, vaidykla ore pataisyta, Tilžės miesto parke, ir visa priruošta. Kaip tik tą dieną karas prasidėjo, ir veikalas liko nevaidintas“, *Ibid.*, p. 537.

67 „Pirmą kartą šio veikalo turinys parašytas 1920-aisiais“, Vydūnas, *Jūraitė*: trijų veiksmų vaidinys skirtas būt giedamas su muzika, Tilžė: Rūta, 1934, p. 4. Toliau cituojant iš šio leidinio skliausteliuose nurodoma santrumpa J ir puslapio numeris.

Kad matytume, kokia linkme keitėsi pasakojimas, kokios reikšmės buvo suteikiamos žmogaus susitikimui su jūros deive, kaip įsivaizduota dievų reakcija į deivės ir žmogaus meilę, svarbu įdėmiau pažvelgti į pirminę legendos versiją ir jos interpretacijas.

„Išdrįso palytėt žmogus skaistybę dieviškos Jūratės“: žmogaus ir deivės susitikimo prasmių kaita

Jucevičiaus paskelbtoje legendoje Jūratė, supykusi, kad žmogus naikina jos jūrų turtus, nusprendžia nubausti žvejį, tačiau, pamačiusi Kastytį, pakeičia savo nuomonę:

jei prižadėsi mane mylėti, tai mano glėby rasi laimę. Bet jei paniekinsi valdovės Jūratės meilę, tai tik vieną dainelę uždainuosiu, ir tu būsi prie manęs, ir sulig mano valdžios lazdos prisilietimu žūsi amžinai – rinkis!⁶⁸

Nuolankiai paklusęs deivės valiai⁶⁹, Kastytis kas vakarą susitinka su Jūrate.

Jūra jau pirminiame legendos variante susiejama su kūrybos pasauliu. Jūratė kviečia atkeršyti žvejui: „Savo šokiais ir žavesiais įsiviliokim į šaltą jūros glėbį“, Kastytis „išgirdo kažkokius saldžius kerinčius balsus“⁷⁰, daina reiškiasi Jūratės galia: „tai tik vieną dainelę uždainuosiu, ir tu būsi prie manęs“⁷¹. Tačiau su jūros pasauliu siejamas menas žmogui yra mirtinai pavojingas.

Fromo–Gužučio dramoje legenda keičiama: atskleidžiama abipusė deivės ir žmogaus meilė, Kastytis, kaip ir Jucevičiaus versijoje, puola ant kelių prieš deivę, tačiau tuo parodydamas ne paklusnumą, o susižavėjimą nežemišku grožiu – „pavelyk man nors valandėlę veizėti į tave, o paskui atimk gyvybę“⁷².

68 Liudvikas Adomas Jucevičius, *Raštai*, p. 433.

69 Apie Kastyčio jausmus deivei nerašoma ir pasakojime „Kastytis“: „Jūrų karalienė Jūratė, susižavėjusi jauno žvejo dailumu, įsimylėjusi jį ir kas vakaras atplaukdavusi į kalną, kurį žmonės paskui praminę Kastyčiu, pasimatyti su savo mylimuoju“, in: Liudvikas Adomas Jucevičius, *Raštai*, p. 80.

70 *Ibid.*

71 *Ibid.*

72 Aleksandras Fromas-Gužutis, *Baisioji gadynė*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1955, p. 582.

Susitikimų vieta, kaip ir pirminiame pasakojime, vaizduojama sausumoje. Tiesa, Kastytis paklausia, – „ar negalėčiau tavo rūme apsigyventi?“ – jis norėtų patekti į jūros sritį, tačiau Jūratė paneigia tokią galimybę („To nė jokia būdu negalima, nes mano rūmas talpinasi marių dugnuose, kur gyvenu undinių – didžiausių vyrų giminės nevidonių draugystėje.“⁷³). Kastytis plaukia į jūrą ne žuvų žvejoti, o ieškoti dingusios mylimosios. Jis stoja „drąsiai į kovą su vandens gaivalu, dangaus ir pragaro galybėmis!“⁷⁴ Audringoje jūroje jį ištinka dievų bausmė.

Čiurlionio laišakai Sofijai į legendos interpretacijų istoriją įrašo svarbų pokytį, – Jūratė ir Kastytis – kūrėjų pora. Čiurlionis Sofiją vadina Jūrate, tapatindamas su legendine Baltijos deive, Sofija Konstantiną – Kastyčiu (L, 125). 1908 m. birželio 21 d. Čiurlionis rašo:

pasimatysime prie mūsų jūros, kuri ir šiandien dar išmeta Tavo rūmų skeveldas! Kur ta banga, kuri kadaise nešė Tavo deimantinį laivą į mano krantą? O ar atrasime ten didžiulių pušų pavėšį, kuriame kažkada buvo mums taip gera? Atsimeni, Zosyte? Zosele, vienateine mano, juk visa tai – tiesa? O Jūratė? Galvoji? (L, 125).

Minimos į krantą išmetamos skeveldros – nuoroda į sudaužytus Jūratės rūmus – dievų bausmę. Į „mano krantą“ nešamas Jūratės laivas, susitikimai pušų pavėsyje primena neturėjusio teisės įžengti į jūros gelmes Kastyčio istoriją. Tačiau sugrįžimas pakartoti tai, kas jau buvo įvykę, suvokiamas kaip bendro kūrinio – operos – kūryba, klausiami apie libretą („O Jūratė? Galvoji?“). Taigi ne žvejys ir jūros deivė, o du kūrėjai tuoj sugrįš pakartoti Jūratės ir Kastyčio legendos.

Žvejo ir kūrėjo vaidmenimis žaidžiama ir birželio 24 d. laiške: „Įdomu man, ką tu tada su savo tapytoju darysi? Irgi skonis, fe! Reikėjo geriau su žveju susipažinti. Nėra geresnio už žvejį, sakau Tau“ (L, 127). Pakeičiama Kastyčio susitikimo su Jūrate vieta, konkretinamas laikas, pabrėžiama ypatinga patirtis, – būtent tai prasminga pakartoti, – plaukti drauge tolyn, kur nebėra „jokio žemiško daikto“:

Gaudžiau su broliais žuvis, ir buvo stebuklingas sidabrinis rytmetis virš Baltijos.
O štai atplaukia laivas, tartum sapnas, lyg stebuklas – deimantai, rubinai, smaragdai,

73 *Ibid.*, p. 583.

74 *Ibid.*

o laive buvo Ji. Barė mane, bet susipažinome, ir buvo paskui gera. Dabar vėl susitikime ir plauksime tuo pačiu laivu toli toli, kur jau nebėra horizonto nei jokio žemiško daikto, tik didelė šviesa ir tylą begalinę (L, 127).

„Ana vasara Palangoje“, – Čiurlionis nutapė „Jūros sonatą“, diptiką „Preliudas ir Fuga“, triptiką „Fantazija“, dviese planavo operą, – „ten uždaryta visa mano meilės tragedija“, – prisimins Čiurlionienė-Kymantaitė⁷⁵. „Operos „Jūratė“ rašymas vienintelę tikrą meilės vasarą Palangoje – kaip *įsirašymas* į mitinių likimų misteriją; esmine gyvenimo dalimi, kylančia ir tragiškai užlūžtančia“⁷⁶, – tokią išvadą Viktorija Daujotytė prieina žinodama Čiurlionių likimo istoriją. O tuomet, praėjus vasarai, spalio 21 d., Čiurlionis iš Peterburgo rašo į Plungę ir primena libretą: „O darbo imsies? Tiesa, Zosyt? Reikia būtinai. Baisiai noriu imtis „Jūratės“, supranti?“ (L, 176).

Libretas pasiekia Čiurlionį 1908 m. lapkričio 19 d. Jis patiria nepaprastą džiaugsmą, intensyvų kūrybinį įkvėpimą – Jūratės ir Kastyčio meilė vis stipriau susiejama su kūryba:

negaliu minčių sukaupti – spindulingas chaosas, Jūratė, Tu, muzika, tūkstantis sauliu, Tavo glamonės, jūra, chorai – visa tai nuostabiai jungiasi į vieną simfoniją. [...] Norėčiau sudėti simfoniją iš bangų ošimo, iš šimtametės girios paslapties kalbos, iš žvaigždžių mirksėjimo, iš mūsų dainelių ir bekrasčio mano ilgesio (L, 230).

Iš spindulingo chaoso kuriamas pasaulis plečiasi per muziką, į tą visumą jima jausmus ir gamtovaizdžius, – siekiama viso pasaulio aprėpties. Tam reikia erdvės dydžio, begalybės masto: „Kartais aiškiai jaučiu, kad tą pačią akimirką ir Tu galvoji apie mane. Nuostabu tada. Išnyksta erdvė, laikas, ir toks ilgesys apima, kaip jūra, kaip dangus didelis“ (L, 73). Čiurlionio pasaulio kūrimo kryptis – erdvės ir laiko ribų peržengimo link. Ta pačia kryptimi veržiasi ir Vydūno Skaistyčio ilgesys.

Tačiau netrukus su Jūrate ir Kastyčiu tapatinęsi sužadėtiniai Čiurlionio pradami atskirti nuo šių vaidmenų. 1908 m. lapkričio 26 d. laiške randasi deivės Jūratės ir Kastyčio žemiškosios mylimosios – Sofijos – skirtis („mane kartais sąžinė graužia, kad tai truputį panašu į neištikimybę“):

75 Sofija Čiurlionienė-Kymantaitė., *Raštai*, t. 3, p. 330.

76 Viktorija Daujotytė, *Sofija*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2016, p. 72.

Jūratė – neturi supratimo, kaip ją myliu ir nuolat apie ją galvoju, net mane kartais sąžinė graužia, kad tai truputį panašu į neištikimybę, nes juk ji nėra nei mano sužadėtinė, nei žmona, o tik šiaip jūros Karalienė ir nieko daugiau, ir juk ji niekuo Tau negali prilygti, o vis dėlto negaliu atsikratyti minčių apie Jūratę (L, 239–240).

Po poros dienų lapkričio 28 d. laiške Kastytis su Jūrate vaikšto ir kalbasi jūros gelmėse – Čiurlionis kuria šį epizodą toje pačioje lietuvių salėje, kur prieš keletą savaitių matė Tautvydos ir Daivos susitikimą Vydūno *Probočių šešėlių* vaidinime, kuris taip stipriai neatitiko jo įsivaizdavimo, kad „baisiai susierzinęs“ rašė: „Buvau lietuvių vakare – horrendum! Kaip gerai, kad neleidai man jame dalyvauti. Jovalas! [...] Vydūno „Angoje“ Daiva buvo tokia storulė, kad net baisu žiūrėti“ (L, 209)⁷⁷. Dabar Čiurlionis, įsivaizduodamas Jūratę ir Kastytį jūros gelmėse, tarsi mėgina ištaisyti nevykusiai suvaidintą žmogaus ir viršžmogiškos būtybės susitikimą:

Vakar apie penkias valandas kūriau „Jūratę“ – žinai kur? – Serpuchovskoje gatvėje, lietuvių salėje. Nusipirkau žvakę (buvo bjauri pilka diena) ir, užsidaręs pats vienas dideliame kambaryje, vienui vienas su Jūrate, skendau jūros gelmėse ir vaikštinėjau prie pat gintaro rūmų ir kalbėjaisi su Jūrate, kuri taip baisiai yra panaši į Tave, kad užuot sakęs jai – Karaliene⁷⁸, sakiau – Zose, Zosele. Ir buvo baisiai gera (L, 246).

Čiurlionis ne tik regi Kastytį, patekusį į jūros-kūrybos pasaulį, kuris kėlė mirtiną pavojų Jucevičiaus legendos herojui, bet ir įsivaizduoja meilės vaisių – operos kūrinį: „O dabar pakalbėkime apie „Jūratę“: [...] Dabar dar dėl mūsų pirmagimio kūdikio“ (L, 246). Jūratė leidžia Kastyčiui patirti tai, kas nežemiška, o nežemiškumas reikalauja atitinkamos išraiškos – kilnios poezijos:

Jūratės partija išsiskiria – tai, ką dainuoja Jūratė, yra nežemiška, ir baisiai norėčiau apgaubti ją kilnia poezija (dovanok man už tą pasakymą), ir tikiu ir turiu vilties, kad bus, kad turi būti gerai (L, 246).

Akivaizdu, kad kilnios poezijos Sofijos librete jis nerado. Nors Čiurlionis tikisi, kad dieviškai Jūratei pritinkanti poezija atsiras, tačiau mylimosios

77 1908 11 09 laiškas.

78 Orig. lietuviškai: Karalienė.

adoracijoje šmėkšteli kritikos šešėlis. Kymantaitė gruodžio 2 d. iš Plungės rašytame laiške Felicijai Bortkevičienei prisipažįsta:

užbaigiau savo „Jūratę“ – ir atidaviau Kasteliui į darbą – ir tik vieną dalelę savo cikliaus „Jūra“ beparašiau apart to. Nenoriu teisintis, bet sąlygos čia darbui visai netikusios – mano kambary tarška suvamoji mašina – ir visokie naminiai susigrauzėjimai gana erzina.⁷⁹

Ji dar nėra gavusi lapkričio 28 d. Čiurlionio išsiųsto laiško, tačiau iš pasakojimo bičiulei aiškėja, kad libretas laikomas užbaigtu ir apie jo tobulinimą nebegalvojama.

O Peterburge Kastytis tolsta nuo Jūratės: lapkričio 29 d. laiške tarp buitinių parodos, vestuvių rūpesčių dar šmėkšteli „Jūratės“ epizodas, cituojamas libretas („Jūrate mano – bet „mačiau Tave iškylančią iš jūros, ir blogo nedarysi, mano Tu Praamžiaus Duktė skaisčioji!“⁸⁰). Prisimenant legendos interpretacijai svarbią jūros – pakrantės skirtį, vėlesniuose laiškuose nutrūkstanti operos „Jūratė“ tema liudija apie Čiurlionio sugrįžimą iš savo vaizduotės pasaulio prie Kymantaitės libreto. Ryškėja legendos interpretacijos skirtis – tarp Kastyčio ir Jūratės nebėra to nuoširdaus, jautraus bendrumo, kurį jie jautė vaikščiodami ir kalbėdamiesi jūros gelmėje. Priešingai, jaučiama distancija – vienintelė iš jūros iškylančią deivę stebinčio pasakotojo viltis, kad Praamžiaus Duktė skaisčioji jam nedarys nieko bloga. Čiurlionio gruodžio 7 d. laiške paskutinį kartą, tarsi atsisveikinimas, blyksteli kreipinys į Sofiją – „Jūrate mano“ (L, 264).

Iš lapkričio 28 d. laiške aprašytos „Jūratės“ pradžios galime susidaryti vaizdą, kokia linkme turėjo plėtotis Čiurlionio opera. Čiurlionio ir Vydūno vaizduotėje istorija pradedama nuo jūros gelmių ir plėtojama iki šviesos, dieviškumo patirčių – Jūratės pasirodymo:

Noriu, kad įžanga į prologą, arba vadinamoji „Ouverture“, būtų tamsi, beveik niūri, keista ir fantastiška, kaip jūros gelmė. Galima net pavadinti „Jūros Gelmė“, ir turėtų būti atliekama tamsioje salėje. [...] beveik visas Prologas, išskiriant kai kuriuos momentus, yra šviesus, beveik pastoralinis (L, 242–246).

⁷⁹ *Ibid.*, p. 254.

⁸⁰ Cituojamame tekste „Blogo nedarysi“ ir „Praamžiaus Duktė skaisčioji“ įrašyta lietuviškai. Galbūt ir visas sakiny (be „mano Tu“) nuo „mačiau“ yra citata iš Sofijos Kymantaitės „Jūratės“ libreto.

Vydūnas taip pat pradeda gelmių balsų chorą: „uždangai pakilus, bangų ūžimas garsėja ir iš lengvo tilsta. Tada pasidaro girdimos ir gelmės, kurios greit ir žodžiais reiškiasi“ (J, 8). Gelmių balsai („žymiai gilių basų choras“) vyksmo erdvę plečia „anapus amžių ir anapus erdvės“ (plg. Čiurlionio įvardytą plaukimo su Jūrate kryptį ir tikslą, – „kur jau nebėra horizonto nei jokio žemiško daikto, tik didelė šviesa ir tyla begalinė“ (L, 247)):

GELMIŲ BALSAI. Anapus amžių ir anapus erdvės

yra galia, apreiškiami tylos.

Ir ją kaip slėpinį plačiųjų jūrų

apsakome žmonėms be paliovos.

Tas gausmas mūsų iš dangaus tolybių

pasišauk slėpiningą atgarsį,

ir neša jį iš erdvės bekraštybių

žmonėms į širdį kaip jų ilgesį (J, 8).

Taip nusakomas ilgesio mastas: Skaistyčio ilgesys siekia „anapus“ laiko ir erdvės. Kad jaučiamas ilgesys gali išsipildyti, Skaistyčiui viltį suteikia jūrų deivės Jūraitės grožis. O pasak Vydūno, „grožė gali stačiai būt vadinama dvasios įsivyravimu jusnių pasaulyje“⁸¹. Vadinasi, Skaistyčio ilgesys – dvasios galių ilgesys. Turint omenyje Vydūno minimą kūrybos galią (jūros deivės garbina tik Kūrėją), jo interpretuojama legenda pasakoja apie Skaistyčio – naujo pasaulio kūrėjo – ilgesį kūryboje išsilaisvinti iš materijos – „jusnių pasaulio“:

Čiurlionis rašo, kad „antroje šios įžangos pusėje pakyla uždanga, bet yra tamsu ir beveik nieko nematyti. Palengva išryškėja šviesiausiųjų aksesuarų kontūrai, pirmiausia didelės fantastinės jūros žvaigždės, keistų augalų, gintaro rūmų ir t. t. Viskas turi rasti palengva, šviesos kaskart daugiau – muzika seka šviesą ir tilsta“ (L, 242–246). Šviesėjanti scenos erdvė ruošama Jūratės pasirodymui – Vandens Mergelės dainuoja „Karalienei reik pranešti“⁸².

Čiurlionio Vandens mergelių choro atitikmuo – Vydūno Jūrų Dukrų choras. Deivė Jūraitė pasirodo nušviesoje scenoje:

81 Vydūnas, *Raštai*, 2 t., Vilnius: Mintis, 1991, p. 275.

82 Orig. lietuviškai.

nušviečia ypatinga šviesa jūrų aukštumą ir jų gelmes ir iš jų iškyla Jūrų Dievaitės Rūmai neapsakomos grožės su visokiais spindinčio gintaro šulais ir vartais, langais ir bokštais. Iš jų iškyla visiškai šviesa aplieta Jūraitė. Ji žėri tarsi pasidariusi iš šviesos ir iš vandens lašelių. Ant galvos turi vainiką iš ugningų deimantų. Jūrų dukroms nutilus, sukyla jos daina:

JŪRAITĖ. Be krašto – be galo – tai mūsų sritis.
 Mes valdome – supame amžinas jūras,
 o gelmėse esam slapta jų rintis
 ir minime amžiais tik Jį, kurs jas kūręs (J, 8).

Skaistytis plaukia į Jūraitės pasaulį – „į mano didžio ilgesio tolybę!“ (J, 15). Jis jau yra išvydęs, ką anksčiau tik „sapnai vis kūrė“: „Ir vėl mačiau – nors tik iš tolo – / lyg apkerėtus jūrų rūmus!“; dėl tokios įstabios vizijos jis vėl plaukia į audringą jūrą: „Plaukiu ir kylu / į jūrų aukštumą, / į jūrų tolumą, prieit, kas gražu!“ (J, 13, 15). Jūroje Skaistytis išvysta Jūraitę, – „Tavęs tai siekė mano ilgesys!“ (J, 21). Sukurtasis žemės pasaulis nėra pakankamas Skaistyčiui, kuris, kaip ir Vydūnas, Čiurlionis, atsisakę mimetinio tikrovės vaizdavimo, siekia kurti savo meninį pasaulį.

Deivė pamilsta žmogų ne dėl jo jaunystės ir grožio, kaip ankstesnėse interpretacijose, bet dėl drąsių užmojų („Skaistytis. Aš noriu, kas be krašto ir be galo. / To man stangioji žemė teikt negali“) ir žmogaus širdies paslapties, – „Kas-gi žmogus, tavyj tikt pažinau. / Už mūsų jūras jo širdis gyvesnė. / Tai jos panūdau, josios pamilau. / [...] / Esybė neišmąstoma – žmogus“ (J, 14, 27). Pasak simbolizmo tyrinėtojo György M. Vajda'os, „simbolistai asmenybę praplėtė anapus sąmonės į pasąmonę, taip apimdami – kartu su tikrove – menkai pažįstamą vidinį pasaulį: jo archajiškąjį sluoksnį, instinktus ir netgi nesąmoningą pasaulį anapus sąmonės“⁸³. Tokia linkme meninės vaizduotės erdvę plečia ir Vydūnas – deivė žmoguje išvelgia „neišmąstomą“ paslaptį.

Legendos interpretacijų istorijoje Maironio baladė „Jūratė ir Kastytis“ taip pat liudija jūros ryšį su kūrybos pasauliu. Kastytis jūrų gelmėje yra laimingas – jis „stebuklingas marių pasakas sapnuoja“⁸⁴. Baladėje nužymėti marių pasakų ir

83 György M. Vajda, „The Structure of the Symbolist Movement“, *In: The Symbolist Movement in the Literature of European Languages*. Ed. Anna Balakian, Budapest: Akadémiai Kiadó, 1984, p. 30.

84 Maironis, *Pavasario balsai*, p. 29.

žmogaus patirto dieviškumo akcentai atpažįstami Vydūno vaizduojamame žmogaus ir deivės tuoktuvių epizode. Skaistytis tampa laimingas patyręs išsilaisvinimą: „Skaistytis. Kylu, didėju! Krint, kas siaurina! / Ar dar esu žmogus? Ar visata?“ (J, 41). Jūraitė ir Skaistytis steigia naują žemės ir jūros sąjungą, – „Amžiną gausmą po erdvę sukėlė / jūros ir žemės tuoktuvių giesmė“ (J, 46), – gieda Jūrų dukrų ir Gelmių balsų chorai. Giesmė – kūryba sujungia dieviškumą ir žmogiškumą, dievų (jūra) ir žmonių (žemė) pasaulius. Tokia Vydūno nuostata vedė prie naujos legendos atomazgos.

Dievų reakcija į deivės ir žmogaus meilę

Jucevičiaus pasakojime Perkūnas „užsirūstino baisiai, kad deivė išdrįso pamilti mirtingąjį. [...] trenkė į valdovės namus, ją pačią užmušė, o gintaro rūmus į gabaliukus sudaužė. O žvejį Praamžimas prikaustė jūros dugne prie uolos ir jam prieš akis padėjo jo meilužės kūną, į kurį turi amžinai žiūrėti ir apraudoti savo nelaimę“⁸⁵. Kastytis, tarsi antikinis Prometėjas⁸⁶, kenčia prikaustytas prie uolos. Toks pat ir Fromo-Gužučio dramos finalas: Kastytis sielvartauja prikaustytas prie uolos, – „Smarkūs dievai, atimkite man gyvybę!“⁸⁷

Pirminės legendos interpretacijos kuria Kastyčio-Prometėjo paralelę, atliepančią Romantizmui itin reikšmingą paradigmą; prometėjizmas – viena pamatinių Europos kultūros sąvokų Renesanso, Romantizmo, moderniaisiais laikais⁸⁸. Čiurlionio eskize taip pat matome aliuziją į Prometėjo mitą – prie uolos prikaustytą Kastytį. Tačiau šią aliuziją sukomplikuoja prieš „prikaltąjį“ Kastytį

85 Liudvikas Adomas Jucevičius, *Raštai*, p. 433–434.

86 Tadeuszo Micińskiego 1902–1903 m. publikuotame tekste Kastytis yra įgavęs ir Euridikės mirtį amžinai apraudančio Orfėjo bruožų, taigi dievai baudžia kūrėją: „Jūrate, į tavo negyvą kūną žvelgia prie uolos prikaustytas arfininkas ir groja himnų!“. Cituojama iš: Nida Gaidauskienė, *op. cit.*, p. 329.

87 Aleksandras Fromas-Gužutis, *Baisioji gadynė*, p. 610–611.

88 Vytautas Kavolis Prometėjo mitą įvardijo kaip pagrindinį žmogaus moralinės evoliucijos modelį, pagrindinį Vakarų civilizacijos mitą (Vytautas Kavolis, „Mitologiniai modeliai civilizacijų analizėje“, *„Metmenu“ laisvieji svarstymai*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1993, p. 223); Algis Mickūnas mite akcentavo asmeninę žmogaus atsakomybę (Algis Mickūnas, „Tragiški mitai ir politinė visuomenė“, *Demokratija šiandien*. Vilnius: Versus Aureus, 2007, p. 364).

pakilęs didžiulis žaltys. Pirmame eskize jis guli jūros dugne, apjuosęs Jūratės rūmus. Tarsi atėjęs iš ką tik nutapytos „Žalčio sonatos“ dalies „Andante“, kur taip pat pavaizduota mažytė žmogaus figūrėlė, o aukštai į dangų iškilęs žaltys stebi žmogų, kuris arba stovi ant bedugnės krašto, arba svajoja padaryti tai, kas atrodo neįmanoma, – sujungti dvi uolas (jungties užuomina – didžiulis paukštis, sparnais kone liečiantis abi uolas). Taigi Jūratės ir Kastyčio legendos finalo eskize ne Perkūnas, o milžiniškas žaltys pakyla ir žiūri Kastyčiui į akis. Aleksis Rannitas yra atkreipęs dėmesį į žalčio figūros svarbą „Andante“ kompozicijoje: žaltys atlieka ir formaliąją – jungiamąją, saugančiąją, ir simbolinę funkciją, ambivalentiškai apimančią mirtį ir gyvybę (vis dėlto, pastebi Rannitas, dėl gyvatės-gyvybės semantikos žaltys labiau susijęs su gyvybe)⁸⁹. Eskize šią akistatą stebi daugybė išsigandusių, o gal nustebusių keistų būtybių veidų, tarsi klausiančių, kas gi įvyko, kas įvyks?

Dievų bausmės įsivaizdavimą ir prometėjiško žmogaus jauseną⁹⁰ galime įžiūrėti Čiurlionio nuogaštavimuose netekti kūrybos galių: jis rašo apie vaizduotės energiją, kylančių vaizdų greitį ir suvokimą, kad kūnas, atmintis, nualinti skurdo, intensyvaus darbo, pripažinimo stokos, vis dažniau nepajėgia kilusių vizijų užfiksuoti: tik ką ekstaziškai su Jūrate kalbėjęsis jūros gelmėse („Ir buvo baisiai gera“), skaudžiai apgailestauja, – „tik gaila, kad beveik nieko neužrašiau iš to, kas improvizavosi, o šandie, net vakar jau nieko neatsiminiau“ (L, 246). Kūrėjo vaizduotė galingai, tarsi tas eskize pakilęs milžiniškas žaltys, stoja į akistatą su trapiomis žmogaus kūno pajėgomis.

Dievų bausmė tarsi persikelia iš meninio pasaulio į gyvenimo tikrovę – Čiurlionis jau krypta į egzistencinio tragizmo raišką, kuri aiškiau išreikšta laiškuose, numanant tamsos – beprotybės ir mirties – nuojautą, būdingą moder-

89 Aleksio Rannito paskaita, skaityta 1979 m. Mikalojaus Konstantino Čiurlionio parodos Berlyne proga Vakarinio Berlyno Universiteto Meno Istorijos Institute: Aleksis Rannit, „Čiurlionis modernistinių srovių sūkurys“, iš anglų k. vertė M. D., *Aidai*, 1981, Nr. 4, liepa–rugpjūtis, p. 217.

90 Antanas Maceina prometėjiško žmogaus dramą įžvelgia kūrybos siekių ir tikrovės konflikte: „psichologinis prometėjizmo pergyvenimas sukasi aplinkui žmogų kaip kūrėją. Prometėjiškai nusiteikęs žmogus jaučia kūrybines savo galias, jaučia jų pilnatvę savyje ir todėl šiomis galiomis pasitiki ir jas aukštai vertina. [...] Pasiduodamas stipriam fantazijos veikimui, Prometėjas darosi didelių užsimojimų ir planų vykdytojas, bet silpnas kasdieniame gyvenime. [...] Prometėjizmas žmogaus didybės centrą iš fizinio arba dvasinio pajėgumo perkelia į intencionalų pajėgumą, į valios, noro ir jausmo sritį“. Antanas Maceina, *Raštai*, t. 2, p. 402.

nistiniam prometėjizmui⁹¹. Aštrėja Konstantino liga, netrukus ištinka mirtis, libretas sudega gaisre⁹². Tarsi Jūratės rūmų duženos išliko keletas scenovaizdžio eskizų, epizodų laiškuose, kurie galėjo ir nepasiekti mūsų, – atrenkant spaudai, Sofija „kažkodėl atidėjo į šalį laiškus, kuriuose plėtojama operos „Jūratė“ kūrimo idėja“⁹³. Čiurlionio vaizduotėje ryškėjusi kūrėjo ir kūrinio⁹⁴, modernios Jūratės ir Kastyčio tragedijos atomazgos galimybė, deja, operoje liko nerealizuota. Tačiau tolimesnė Čiurlionio kūryba, ypač 1909 m. sukurtas paveikslas „Rex“, byloja apie kūrėjo galių maksimalų iš(si)laisvinimą – žemės rutulyje ryškiai matome vandenynus, iš tolo žvilgsniu aprėpiama monumentali ir harmoninga Vi-sata. Panašiai Vydūnas nusakys Skaistyčio, sukurto pagal išlaisvintojo Prometėjo provaizdį, jauseną: „Kylu, didėju! Krint, kas siaurina! / Ar dar esu žmogus? Ar visata?“ (J, 41).

Maironis, legendoje išryškinęs naują prasmę, – žmogaus drąsą „palytėti“ dieviškumą („išdrįso palytėti žmogus skaistybę dieviškos Jūratės“⁹⁵), – prometėjiškos bausmės atsisako. „Dievo apmauda griausminga“ įsimylėjęlius išskiria, dievai atkuria žemės ir jūros skirtį, – Kastyčio kūną išskalauja į krantą, o Jūratė lieka marių gelmėse. Vydūnas, priešingai nei Maironis, deivės ir žmogaus meilės galia sujungęs žemę ir jūrą, pabrėžęs persiėmimą vienas kito – žmogiškumo ir viršžmogiškumo – savybėmis, dievų reakciją pakeičia. Perkūnas tampa priešybių, taigi deivės ir žmogaus, vienytoju: „Perkūnas. Kas bėgo skirdamosi, vienijau! / Kas savo vienyjos valia, aš skyriau! / Ir darnindamas vėliai suvedžiau!“ (J, 57). Tiesa, Vydūno dramoje taip pat sugriaunami Jūraitės rūmai, jūra į krantą išskalauja Skaistyčio kūną. Tačiau tai – ne bausmė. Šiems įvykiams suteikiama kita prasmė – tai ir auka, ir išsilaisvinimas iš kaustančių materijos, kūno šarvų. Virš jūros ir žemės chorų iškyla pasikartojantis Jūraitės ir Skaistyčio balsų motyvas: „Jūraitės balsas. Dangus ir jūros mano sieloj viena!“, „Sparnus aš plėsti

91 Egzistencinį tragizmą atskleidžia Jono Biliūno apysakos *Liūdna pasaka* (1907) interpretacija, in: Mindaugas Kvietkauskas, „Prometėjiškoji pasaulėvoka Jono Biliūno prozoje“, *Metai*, 2005, Nr. 12, p. 80–93.

92 Manoma, kad rankraščiai pražuvo, kai 1915 m. dėl vykusių karo veiksmų Viekšnių mieste-lyje užsidėgė klebonija, kurioje rezidavo Vincas Jarulaitis, saugojęs Čiurlionio archyvą, in: Vytautas Landsbergis, *Visas Čiurlionis*, p. 411.

93 Nida Gaidauskienė, *op. cit.*, p. 426.

94 Kūrėjo ir kūrinio – Maironio ir jo sukurtos baladės, poeto ir baladės veikėjo Kastyčio – santykį atskleidžia Kostas Ostrauskas dramoje *Jūratė ir Kastytis*.

95 Maironis, *Pavasario balsai*, p. 28.

sielos vėl galinga“; „Skaistyčio balsas. Pasiekė ilgesys, kas amžina!“, „O nardau, sklandau bekraštybėje“ (J, 57, 58).

Iš jūros skamba giesmės, kurios turi galią „žmonių iškelti širdims kuo aukščiau“, – įvyksta tai, kam „amžiai – ervės nuostabiai sukurti“ (J, 59) (Jucevičiaus versijoje žmonės girdi kenčiančio Kastyčio⁹⁶, Maironio baladėje – Jūratės vaitojimą). Klausantis giesmės, praradimo skausmas Skaistyčio žemiškai mylimajai Aldai virsta sielą raminančia palaima: „Alda. Ilgiuosi skaudžiai, o tačiau laiminga“ (J, 58). Skaistyčio, Jūraitės, Perkūno, Aldos, žmonių, Jūros Gelmių ir Jūrų Dukrų chorai susipina į harmoningą muzikinį audinį – operos kulminaciją. Kūrybos galią, įkūnytą giesmėje, vainikuoja Saulė, kuri nušviečia visą pasaulį (J, 59). Žmogaus Skaistyčio ilgesys išsipildo. Jis pasiekia jūros – amžinybės, kūrybos – pasaulį ir jame pasilieka. Žmonės ir dievai tampa kūrybos – naujo „pasaulio tvėrimo“ akto liudytojais, o giedodami bendras giesmes, tampa ir šio naujojo pasaulio veikėjais.

Konfliktuojančios jėgos Vydūno dramoje sutaikomos – tokią mito atomazgą tvirtino antikinė trilogija apie Prometėją⁹⁷, kurioje Aischilas „reiškė graikų tikėjimą pasaulio harmonija ir mąstė, kokiais būdais ji pasiekama“⁹⁸. Moderniaisiais laikais šią atomazgą priminė Friedrichas Nietzsche, svarstydamas harmonijos pasiekimo per maištą problemą: „Dzeuso sąjungą su šiuo titanu matome Aischilo dramose.“⁹⁹ Pastebėtina, kad Vydūnas, stiprinęs pasiaukojimo vertę (Grožvyda *Amžinoje ugnyje*, Magė *Pasaulio gaisre*), *Jūrų varpuose* vaizduoja išsilaisvinimą pasiekusią heroję, o vienoje paskutinių publikuotų dramų *Jūraitė* grįžta prie *Probočių šešėlių* finale vaizduoto žmogaus (Tautvydos) ir viršžmogiškos būtybės (Daivos) išsilaisvinimo modelio ir jį kiek modifikuoja. Jūraitė ir Skaistytis – moteris ir vyras, deivė ir žmogus – yra lygiaverčiai personažai (*Probočių šešėliuose* Daiva nuolat globoja ir stiprina Tautvydą), jie abu patiria transformaciją, pasiekia aukštesnį dvasingumo laipsnį, jų patirtį ir pasaulyje įvykusį pokytį išreiškia giesmė. Prisimenant Čiurlionio koliziją tarp Dievo pasaulio ir „savųjų keiste-

96 „Dabar, kai sujudintos jūrų vilnys daužosi įdūkusios į krantą ir lyg riaumote riaumoja, žmonės, gyvenantys Baltijos pakrantėse, sako, kad tasai vargšas žvejys vaitojas“, Liudvikas Adomas Jucevičius, *Raštai*, p. 81.

97 Iš Aischilo trilogijos „Prometėjas“ – „Prometėjas ugnianešys“, „Prikaltasis Prometėjas“ ir „Išlaisvintasis Prometėjas“ – išliko antroji dalis „Prikaltasis Prometėjas“, o trečiosios, „Išlaisvintojo Prometėjo“, keletas fragmentų.

98 Dalia Dilytė, *Antikinė literatūra*, Vilnius: Jošara, 1998, p. 102.

99 Friedrich Nietzsche, *Tragedijos gimimas*, Vilnius: Pradai, 1997, p. 84–85.

nybių“, Vydūno Skaistytis su Jūraite byloja apie tapimą visiškai laisvais naujo kūrybos pasaulio reiškėjais.

Analizuojant legendos interpretacijas, skirtas operai, svarbi Nietzsche's išvalga, Prometėjo išlaisvinimą siejanti su kūrybos – muzikos galia¹⁰⁰. Vydūnas neatmeta Prometėjo mito¹⁰¹ – jis vaizduoja Kastytį, kurio netenkina žemė, tačiau finale renkasi ne kančios, o išlaisvinto Prometėjo analogiją, kuria teigia žmogaus kūrybinių galių, dvasingumo vertę.

Jūraitėje atpažįstame dramine forma perrašytas Vydūno mintis apie realybės ir meno kūrinio santykį ne tik savo, bet ir Čiurlionio kūrinuose – jo paveikslų „vaizdų linijos, pavidalai ir spalvos yra simbolai anapus šio pasaulio esančių dalykų, esančio gyvenimo“¹⁰², „menininkas iškilo su savo kūrimu iš erdvinės ir laikinės būties į bekraštybę ir pagaliau net anapus josios, toli palikdamas už savęs visą žinomąjį paprastai patiriamą gyvenimą“¹⁰³. Tokio pasaulio vizijos, išreikštos kūrinuose, žadina ir keičia žiūrėjo, skaitytojo vaizduotę, taigi į dievišką pasaulio tvėrimo sritį išdrįšęs įžengti žmogus keičia pasaulį – tokią menininko kūrybos prasmę išvelgia Vydūnas.

Apie meno prasmę Čiurlionienė-Kymantaitė rašo ką tik paminėjusi Čiurlionio mirties dieną:

dailė visados labai brangi, už ją mokama sveikata, jaunyste, gyvenimu, ji yra tas tyras šaltinis, kuris, visai ir nemanydamas apie tai, pakelia, ramina, per skausmą *į saulę veda*. Dailėje viskas nuo menkos smulkmenos (nuo išpjautos medyje tulpės) lig aukščiausių regėjimų yra svarbu, rimta ir su atsidavimu daryta. Iš to svarbaus ir rimto išdygsta džiaugsmas, ne tas tuščias erzėjimas, tik šventas džiaugsmas, kad erškėčių ar rožių takais vis tiek, bet *į saulę juk einama žmonijos*.¹⁰⁴

100 *Ibid.*, p. 85.

101 Regimantas Tamošaitis Vakarų kultūros – „įtampos civilizacijos“ – prometėjišką savimone sieja tik su Krėvės kūryba, kuriai būdingas „priešingų jėgų“ varomas konfliktiškas judėjimas, o Vydūno kūrinuose, priešingai, sąsają su Prometėjo mitu nesama, – „žmonija evoliucionuoja harmoningos integracijos keliu, neskausmingai atsikratydamą savo gamtinės prigimties ir patirdama vis didesnę dieviškosios būties gėrį“, Regimantas Tamošaitis, *op. cit.*, p. 272–273.

102 Vds. [Vydūnas], „Keli lietuviai dailininkai“, *Jaunimas*, 1911, birželio Nr., p. 11.

103 Vds. [Vydūnas], „M. K. Čiurlionis – tautiškas menininkas“, *Lietuvos aidas*, 1939 04 01, p. 17.

104 Sofija Čiurlionienė-Kymantaitė, „Dailės prasmė gyvenime“, *Viltis*, 1913 05 03, Nr. 50, p. 3.

Cituotame fragmente atpažįstame Čiurlionio ir Vydūno „dalyvavimą“: greta gyvenimiškos patirties prisiminimo (už meną „mokama gyvenimu“) pasirodo Vydūno akcentas, dedamas greta kūrybos apoteozės, – kūryba reikalauja aukos, tai primena į krantą bangų išskalautas Skaistyčio kūnas; nuo detalės – „išpjautos medyje tulpės“ (prisiminkime knygos *Lietuvoje* viršelio tulpes, pieštas Čiurlionio) – kylama iki kūrybos apoteozės – „aukščiausių regėjimų“; kelionės į saulę, esmingų vizionieriškai Čiurlionio ir Vydūno kūrybai.

Išvados

Čiurlionio ir Vydūno kūrybos programų esminis siekis – peržengti mimetinio vaizdavimo ribą ir sukurti savitą meninį pasaulį. Jūros vaizdiniu Čiurlionis ir Vydūnas išreiškia kūrybos sritį, žmogaus kuriamą savitą pasaulį. Šį pasaulį kuriantį kūrėją vaizduoja legendos apie Jūratę ir Kastytį interpretacijose. Žmogaus ir deivės meilės prasmės, kitosios nuo žmogaus nuolankumo (Jucevičius), abipusių jausmų ir dieviško grožio ilgesio (Fromas-Gužutis), žmogaus drąsos „palytėti“ dievišką Jūratę (Maironis), Čiurlionio laiškuose operos tema įgauna Jūratės ir Kastyčio bendros kūrybos, o Vydūno *Jūraitėje* – naujo pasaulio sukūrimo reikšmes.

Interpretacinis posūkis vyksta ir vaizduojant dievų reakciją į deivės ir žmogaus meilę. Pirmosiose legendos apie Jūratę ir Kastytį versijose esanti aliuzija į Prometėjo bausmę (prie uolos prikaustyto Kastyčio vaizdinys) atomazgoje keičiama į naują – išlaisvintojo Prometėjo – aliuziją. Esantis pasaulis nepakankamas, todėl žmogus nori ir gali sukurti savo pasaulį, – tai prometėjiškas maištas, į kurį įsijungę Čiurlionis ir Vydūnas dėmesį sutelkia į kultūros dėmenį Prometėjo mite (tai liudija abiejų visuomeninė veikla), teigia individo vidinių galių stiprinimą (Vydūnas išlaisvinimą keičia į išsilaisvinimą), įtvirtina žmogaus kūrybiškumo galios nelygstamą vertę.

Gauta 2021 05 15

Priimta 2021 06 10

The Image of the Sea in Mikalojus Konstantinas Čiurlionis's and Vydūnas's Artistic Program of the Creation of the World

Summary

The article illustrates the creative connections between the composer and painter Mikalojus Konstantinas Čiurlionis (1875-1911) and the playwright and philosopher Vydūnas (Vilhelmas Storostas, 1868-1953) observed and described by their contemporaries and later, by scholars in a very general way.

The article discusses the following elements of Čiurlionis's and Vydūnas's creative program: a work of art as a vision, the creative act as the creation of one's own world, the principle of combining abstract and specific, and the positivity of worldview expressed in the direction of ascent. The image of the sea, which has become the main object of the work, expresses the creative world. In the interpretations of the legend about Jūratė and Kastytis, the significance of love between the human and the goddess alters from human humility and mutual feeling of love to the meanings of co-creation revealed by Čiurlionis and Vydūnas, depicting the reaction of the gods to the love of the goddess and man—from the punishment to blessing (Vydūnas's *Jūraitė*). Interpretations of the legend vary from the "bound" Prometheus—the image of Kastytis bound to a rock to the meanings of the liberated Prometheus (looking at the corpus of Čiurlionis's works, the painting "Rex," the finale of Vydūnas's *Jūrų varpai* and *Jūraitė* assert the liberation of the human-creator). Both artists affirm the strengthening of the inner powers of the individual. They consolidate the unmatched value of the power of human creativity.

Keywords: Mikalojus Konstantinas Čiurlionis, Vydūnas, vision, image of the sea, the myth of Prometheus.
